

יצחק צוקרמן (מעזבונו)

על יצחק קצנלסון בגיטו

... הוא היה משורר יוצא דופן, ואין אני בא לתת ציונים, אם הוא היה גדול או היה משורר פחות חשוב מאחרים. אין הדבר מוטל בספק, הוא היה אחר. היה לו יחוד... אם תיקחו את כל יוצרי הספרות החדשה שלנו, החל ממנדלי מוכר ספרים לאורך הדרך של ביאליק וטשרניחובסקי וזלמן שניאור ויעקב כהן ושטיינברג, שהיה צעיר מהם - כולם עסקו בדברים החמורים ביותר של חיי היהודים, ברצינות. כולם ישבו וחיפשו פתרונות וכאבו את הכאב וחיפשו את הדרך. והוא - שר. הוא הכניס לספרות העברית... נוסח משלו. בידיש היו לו קודמים; בעברית, הוא היה... אולי אחד המשוררים הטבעיים ביותר, אשר מצא שפה יחודית אל הילד העברי. הוא כתב שירי ילדים. לימים פנו אל הילדים גם משוררים ודאי לא פחות חשובים... כמו זלמן שניאור... כשקראתי בשנות ה-30 את שירי הילדים של זלמן שניאור, אז ראיתי את המאמץ הגדול, הלא טבעי, הכמעט מלאכותי, כמעט הלכתי על חצץ ואינני בטוח אם ילדי ישראל בהנו משירי זלמן שניאור לילדים. אצל יצחק קצנלסון זה היה טבעי... הוא היה ממקימי הגן העברי לילדים ויצר את הכלים ואת השיר הטבעי העברי [עבורם].

ודאי שהיתה לו תמיד הרגשת נחיתות כלפי המשוררים

סכיבו. [ראה] למשל, בהקדמתו לשלושת הכרכים של שיריו, שהופיעו ב-1938... בהקדמה הבלתי רגילה שלו [שם], הוא כותב באחד המשפטים [על כך, ש] אחרי קישיניב, אחרי הפוגרומים, אחרי 1905, מי לא כתב על הפוגרומים?... אבל הוא לא יכול היה לכתוב על דברים, שהוא לא יכול היה לבטא אותם...

לימים התברר, מאוחר ככלות הכל, שהוא היה המבטא לא רק של הפוגרומים, כי אם גם של אושוויץ וטרבלינקה. אבל בימים ההם, הוא עמד מולם, כשהם כואבים, בוכים, מדברים בשפה נשגבה והוא - הולך ושר.

השאלה, למה הוא פנה ליידיש, איננה תופסת. הוא שייך לאותו דור של יוצרים, אשר כתבו בשתי השפות. אחד האחרונים ביניהם בדורנו, שמת בשנת 1973, היה אהרן צייטלין. אין כמעט יותר סופרים שכותבים יידיש ועברית. אין זאת אומרת, שאין להם ידיעה בסיסית בעברית, כמו חיים גראדע. חיים גראדע, האוניברסיטה שלו זאת הישיבה, הרבי שלו הוא החזון איש. בכתובה שלו הוא עברי, [ואלו] השפה שלו היא יידיש. אבל אם אנחנו ניקח את מנדלי מוכר ספרים, הוא כתב יידיש ויצק את זה לעברית. פרץ התחיל בעברית ועבר ליידיש. שלום עליכם ידע עברית, התחיל וכתב דברים אחדים, אבל זה דבר אפיזודי אצלו והודות לברקוביץ' הוא נכנס לספרות העברית... ברקוביץ' עצמו כתב עברית ויידיש. אותו הדבר היה טבעי אצל יצחק קצנלסון. משחר נעוריו כתב יידיש ועברית. זאת, לא הגיטו קבע, קבע משהו בתוך הגיטו, כשם שמשהו קבע לפי דעתי, באחרית ימיו, לאחר הגיטו, שהוא עבר לעברית באופן חלקי...

אצלו זה טבעי. הוא אהב יידיש. אני מכיר עוד אנשים, שיודעים שהשפה שלהם עברית והם אוהבים יידיש... אצלו זה היה טבעי, שהוא כותב בשתי השפות, והיידיש אצלו לא היתה משרתת, שפחה. היא היתה שוות זכויות בדרך יצירתו...

אני בכלל אדם משוחד בגישתי אל יצחק קצנלסון. צריך להבין את הדבר הזה. הייתי מאוהב בו, כאדם. התחנכתי מגיל הגן על שיריו בעברית. כשהייתי עוד נער, ידעתי, שיש משורר בשם יצחק קצנלסון, אבל היכרתי

אותו רק בגיטו. הוא היה חשוב בעיני, כיוון שהיה המשורר העברי האחרון. לא האחרון, זאת היא גוזמה, זה לא נכון. היה בר פומרנץ ומלכיאל לוסטרניק והיו אחרים, אבל הוא היה מהדור ההוא, היחיד. לפני יצחק קצנלסון, היה יעקב כהן, אשר... עזב את פולין ועלה לארץ, אבל הוא, קצנלסון, היה היחיד, שנשאר בפולין ובשבילי זה היה מיתוס. לכן, אני משוחד...

אני צריך להוסיף שהוא היה במאי. הוא היה יוצר הבימה. לא "הבימה", כי אם יוצר הבמה העברית. וידוע לנו, עוד מתקופת הצאר, כלומר לפני מלחמת העולם הראשונה, על ההופעות של הלהקה העברית של יצחק קצנלסון ברחבי תחום המושב, כשהוא הבמאי של יצירותיו, עובר מעיר לעיר. אחד המבקרים החמורים ולאחר מכן פרופסור ידוע בברית-המועצות, כתב בתקופה ההיא דברים נכבדים מאד על יצחק קצנלסון, המחזאי והבמאי. שני תפקידים שהוא, דרך אגב, מילא לאחר מכן בגיטו וארשה. הוא היה גם שחקן...

כשאני נפגשתי עימו לראשונה ב-1940, ראיתי לעיני שחקן. הוא היה קריין בחדר עליון... הוא ידע לא רק לכתוב. הוא ידע גם להביא את זה בפני ציבור גדול.

נדמה לי, שכתב על זה דוד פרישמן - על מנדלי מוכר ספרים. לפני 40 שנה אולי, כתב פרישמן, כאילו הוא נוסע ברכבת, קורא-מחזיק את כתבי מנדלי ומסתכל החוצה, והוא רואה את חיי היהודים דרך החלון שם. את מה שמנדלי כתב. ונדמה לי, שהוא מסיים את הדברים... שלו חס וחלילה, מבול עובר והיתה נשארת [רק] יצירתו [הספרותית] של מנדלי, אפשר היה [בעזרתה] לעשות רסטאברציה [של חיים אלה], ליצור מחדש. כלומר, זה היה חומר לא רק של ספרות, כי אם גם [חומר] בשביל ההיסטוריון.

... יצחק קצנלסון השאיר לנו לא רק מורשת ספרותית-תרבותית. הוא השאיר לנו גם מורשת היסטורית. [כמובן], לו היו הכתבים של עמנואל רינגלבלום הולכים לאיבוד, חס וחלילה, כדי החלב ששם הטמינו רינגלבלום וחבריו את החומר ההיסטורי, ודאי שלא היה הוא, קצנלסון, מכסה את הכל. אבל, כל המוטיבים האלה מופיעים ביצירותיו של יצחק קצנלסון

- הרעב, הקור, ההשפלה, הגרמני - הגרמני הצוחק, היהודי המושפל, החסיד המובל לתליה בחג השבועות, העם המובל לטבח לטרבלינקה, הגיטו אשר עולה בלהבות, חבריו הצעירים אשר עומדים על החומות, היחס הבקורתי (ואנחנו מכירים את נקודת ראייתו, שהיא עד היום הזה נקודת ראייתי) אל היודנראַטים, והמשטרה היהודית... ובכן, עולם ומלואו של מוטיבים, שמופיעים ביצירותיו. חומר בשביל-ההיסטוריון.

[את יצירתו] יש לחלק, כפי הנראה, לכמה חלקים, שהם תואמים את האירועים בתוך הגיטו, בתוך היהדות הפולנית. ולפי זה אפשר להכיר וגם לקבוע את התקופה, את הכרונולוגיה, אפילו בלי התאריכים שהוא רשם לפעמים, או בלי התאריכים של כתבי-היד [שהופיעו כעתונות] במחתרת, ששם נדפסו הדברים [בחלקם]...

אני פוסל את האמירה, שהוא היה משורר "החלוץ". הוא היה משורר העם. הוא בכלל לא היה שייך ל"החלוץ"... הוא היה שייך לך ולי ולכל עם ישראל, בשנאותיו, באהבותיו, אלא מה? כשם שאנשים היו קרובים לארץ-ישראל והיו אנשים רחוקים מארץ-ישראל - הוא, היה קרוב לארץ-ישראל. כשם שאנשים בתוך ארץ-ישראל היו קרובים לחוגים אלה ולחוגים אחרים, הוא היה קרוב לעם העובד בארץ-ישראל. דרך אגב, גם מבחינה משפחתית, היה בן משפחת ברל כצנלסון... הוא היה ממשפחת יצחק טבנקין.

ונוסף לזה, כל אהבותיו היו נתונות, אם אי אפשר לאהוב את הכל, (תמיד זה מתמקד) אז לארץ, לקיבוצים, לפועל היהודי... הדרך הזאת. להגיד, כי בשום פנים ואופן לא היה סוציאליסט - ודאי שהיה, מאורגן - לא!

אותו הדבר ב"החלוץ". הוא היה בן-בית בקיבוץ ההכשרה על-שם בורוכוב בלודז', בשנות ה-30. הוא אהב את הצעירים הפשוטים האלה, אשר עזבו את העיירות שלהם ואת הערים ויצאו להכשיר את עצמם לחיי הארץ. הוא ראה אותם בעוניים החומרי ובעושרם הרוחני והוא הוסיף להם. היה כבוד בשבילו, לא רק בשביל הצעירים... לימים, יותר מאשר כבוד - הכרח, יסוד בקיומו. בתקופת הגרמנים - אבן-יסוד, תמיכה מוסרית מצפונית, אולי המניע העיקרי... בכלל יצירתו...

כשאדם כותב הוא רוצה, בדרך הטבע, שהדברים יראו אור. אוי ואבוי לזה שקולו לא נשמע. אם כן, מה הפלא, אם יצחק קצנלסון מתוך הגיטו מוכרח היה לכתוב יידיש, אם הוא רצה שאנחנו נפרסם [כתביו] בעתונות המחתרת ביידיש, אם הוא רצה, שמחזהו יועלה - הוא היה צריך לכתוב יידיש. לכתבתו [בגיטו] היתה שליחות. [אכן], שליחות היתה [בכתבתו]. אנשים הצטרפו לשמוע מה הוא אומר.

במה הוא התחיל [בגיטו], עוד לפני הקמתו, במשך שנת 1940, עסק קצנלסון בווארשה הכבושה ב[כתיבה במחתרת; בעתון המחתרתי ["דרור"...]. הוא היה צריך להופיע עם דברים קדומים, שמדברים אלינו, עם דברי קללה, [או] עם דברי נិחומים. [יש ימים] שצריך לייסר את העם, ויש ימים שצריך לנחם את העם. הוא הופיע בדברי נחמה [מספרי הנביאים בתנ"ך]...

כשקצנלסון תרגם [מחדש פרקים מספרי הנביאים ליידיש], הוא ראה ראשית כל את השחקן הצעיר, את הקריין... מלכתחילה הוא [תרגם] לא בשביל היהודי המשכיל... אלא בשביל ההצגה [באותם ערבי תנ"ך בגיטו], בשביל השומע, בשביל ההופעה. לכן הוא בחר את הפרקים שבוחר, והוא נתן מסגרת. המסגרת היתה דברי הקדמה ודברי סיום. לא הכל [מהשייך לאותם ערבי תנ"ך] השתמר, לצערנו הרב. היו כמה וכמה ערבי תנ"ך [כאלה]...

[לענין הויכוח שהתעורר בעקבות השיר על שלמה ז'ליחובסקי על רקע ההכנות למרד מזוין]: אני לא חשבתי, אפילו לרגע אחד, שהליכתו של שלמה ז'ליחובסקי, איננה ביטוי לגבורה... אבל אין כל ספק, שזאת היתה דמות בלתי רגילה. רבותי, אני מודיע, שליצחק קצנלסון, באופן אישי, לא היה אקדח והוא לא ירה אפילו יריה אחת, ולא הרג גרמני. מה שהוא עשה זהו מרד. זאת היא העמידה. [אין] להעלות על הדעת פשטנות כזאת, שרק מי שהולך עם מכונת יריה והוא הורג - זאת היא גבורה... הגבורה, אני מדבר על הגבורה הנפשית על-ידי מעשים שאין בהם יריות. יש בזה אולי יותר מאשר יריה. אדם שמסוגל בשנת 1944, מול המוות, לכתוב את הדברים שהוא כתב... אדם בצל המוות השאיר לנו מורשת. הוא כתב לנו את השיר של העם היהודי שנהרג - בששה וריאנטים (אולי ישנם

יותר) ותיקן, ולפי דרכו דאג לכל פסיק ולכל שיבוש -
איזו גבורה!

והוא ידע! אשתו לא היתה. אינני יודע אם הדמיון
יעזור לנו. הילדים כבר לא היו, פרט לכן האחד,
הכור. העם לא היה והוא ראה כבר את עצמו
כאיננו. ראה את נצח העם - את הילדים...

בויטל, אחרי המרד, ככלות הכל - הוא כותב בשתי
השפות, הוא מנציח את העם וכותב את מה שאנחנו
קוראים "פנקס ויטל"... בעברית. את המחזות שלו,
בעברית. מה קרה?

ב[גיטו] וארשה הוא כתב אל [עבור] העם שהיה. בויטל
הוא הקים את המצבה הנצחית בשפתו של העם שהיה. וכפי
הנראה, בתת-ההכרה הוא כבר כתב לעם החי, בעברית...

השירה, שהיתה בשמת חיו - לא שירה לשם שירה
[היתה]. הוא, אפשר היה להגיד - לו היה מישהו
במישור אחר מתבלט באותם הימים, [נאמר] במישור
המדיניות היהודית, כפי שהוא התבלט בשירתו, הייתי
קורא לו מנהיג.